

LBRIS

We know
books

© Al. Cistelean

Editura EIKON

www.edituraeikon.ro

&

Editura ȘCOALA ARDELEANĂ

Cluj Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel 0364 117 252; 0728 084 801

e mail: editurascoalaardeleana@gmail.com

Difuzare: tel/fax 0364 117 246; 0728 084 803

e-mail: esadifuzare@gmail.com

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din România (CNCS)

Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României

ISBN Editura Eikon: 978-973-757-987-4

ISBN Editura Școala Ardeleană: 978-606-92575-1-7

Coperta: Floarea ȚUȚUIANU

Editor: Vasile George DÂNCU

Tehnoredactare: Cristina BRAIȚ

AL. CISTELECAN

Ardelencele

E I K O N

Cluj-Napoca, 2014

Cuprins

<i>Simple precizări</i>	5
<i>Preteasa fatală</i> (Maria Suciu-Bosco)	11
<i>Muza rezolută</i> (Veronica Micle)	27
<i>Addenda. Idilă cu Tropoțel și Momoțel</i>	43
<i>Prima noastră romancieră</i> (Emilia Lungu)	51
<i>O Didonă de Ardeal</i> (Lucreția Suciu-Rudow)	63
<i>O matroană adevărată</i> (Maria B. Baiulescu)	79
<i>Biata Mărioara</i> (Maria Cunțan)	89
<i>Sorioara lui Coșbuc</i> (Maria Cioban)	103
<i>De doliu și de înviere</i> (Aurelia Pop-Florian)	113
<i>Altă amărită turturea</i> (Elena din Ardeal)	119
<i>Altă Didonă de Ardeal</i> (Ecaterina Pitiș)	129
<i>O ardeleancă de ispravă</i> (Viora din Bihor)	139
<i>Cea neiubită de nimenea</i> (Mia Cerna)	149
<i>O poetă de festivități</i> (Doina Delacriș)	157
<i>Talentul în familie</i> (Livia Rebreanu-Hulea și Pussy)	163
<i>Fata/nepoata generalului</i> (Mariana Moșoiu)	177
<i>O fată pierdută</i> (Augusta Dragomir)	187
<i>Moața absolută</i> (Florica Ciura)	195
<i>Păgîne și creștine</i> (Zorica Lațcu Teodosia)	205

Al. Cistelecan este profesor de literatură română modernă și contemporană în cadrul Facultății de Științe și Litere a Universității „Petru Maior” din Tîrgu Mureș. S-a născut la 2 dec. 1951 în satul Aruncuta, comuna Suatu, jud. Cluj. A urmat cursurile Liceului „Ady-Șincai” și ale Facultății de Filologie a Universității „Babeș-Bolyai”, ambele din Cluj. Doctor în litere, din 2000, cu o teză despre Ion Pillat. A publicat mai multe cărți de critică și istorie literară: *Poezie și livresc* (Editura Cartea Românească, 1987), *Celălalt Pillat* (Editura Fundației Culturale Române, 2000), *Top ten* (Editura Dacia, 2000), *Mircea Ivănescu. Micro-monografie* (Editura Aula, 2003), *Al doilea top* (Editura Aula, 2004), *Diacritice* (Editura Curtea Veche, 2007), *Aide memoire* (Editura Aula, 2007), *Magna cum laude* (Editura Tracus Arte, 2012). A publicat, de asemenea, și două volume de interviuri: *11 dialoguri (aproape teologice)* (Editura Galaxia Gutenberg, 2003) și *15 dialoguri critice* (Editura Aula, 2005). A colaborat la realizarea *Dicționarului scriitorilor români* (coord. de Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu) și a *Dicționarului esențial al scriitorilor români* (aceiași coordonatori). În 2011 a coordonat volumul aniversar *Mircea Ivănescu '80* (Editura Paralela 45), iar în 2014 a îngrijit antologia de *Versuri* de la Editura Humanitas a aceluiași Mircea Ivănescu.

Simple precizări

„Românul face crime pentru femei;
pentru poete, n-are sensibilitate”
(Nichifor Crainic)

Șirul de portrete care urmează e doar un extras dintr-un proiect mai mare, închinat poetelor române din toate timpurile și de toate mărimile și formele. Întîmplarea a făcut (dar nu total imotivat, ci datorită faptului că bibliografia necesară mi-a fost mai la îndemînă) ca primul val de poete scoase, cît de cît, din uitare (e o iluzie critică, firește) să fie, predominant, unul de ardelence (deși n-am pornit în urmărirea lor cu criteriile regionaliste sau alte mofturi discriminatorii). Nu sînt, firește, nici ele toate, căci n-am făcut un recensămînt riguros al ardelențelor de poezie (și nici nu-i ușor de făcut, de vreme ce bieteles poete nu se mai regăsesc – unele, cel puțin – nici măcar prin dicționarele locale). Dar un mănunchi relevant tot fac. Le unește (mai) pe toate de aici (puse într-o ordine cronologică, după anul nașterii) cam aceeași soartă literară (uitarea), dar și cîteva note „de casă”, concentrate în cam aceeași poetică și-n cam același set de teme. Ca și confrății lor (pe care-i imită cît pot, mai cu seamă pe Coșbuc și Iosif, dar și, unde le ține suflul, pe Goga), și ele simt apăsătorie educativă și misionară, așa că vor scrie de plai și de istorie, pe linie națională și iredentă. Cînd pot lăsa

deoparte „idealurile colective”, cîntă, în cor indistinct, de dragoste – și mai ales de dragostea părăsită și trădată. Ardelencele sînt, aproape riguros, niște Didone (cu terminologia de tipologie a lui Vladimir Streinu) și-și plîng una-ntruna soarta de abandonate. E și de mirare cît de eminent și riguros părăsite sînt ardelencele; parcă e un blestem provincial, o fatalitate. Ar merita, cu siguranță, să ne întrebăm de ce au toate această soartă crudă, deși unele dintre ele au fost femei frumoase (chiar cu exces, cu turbulențe), dar asta ne depășește competențele. Poate fi și din cauză de modă poetică, de preferință pentru poetica de lacrimă, din pricină de bovarism livresc; fapt e că mai cu toatele se proiectează în „preotese ale durerii”, cum o numea Tăslăuanu pe Maria Cunțan. Dar și biografiile contribuie, destul de literal, la acordarea lirei pe suferința de amor. E, în orice caz, mult mai acreditată – cel puțin cantitativ – memoria traumei de amor decît memoria voluptății. E însă posibil să fi trăit liniștite prezentul iubirii și doar absența acesteia să le pornească la cîntări. Cum-necum, ele scriu din frustrare amoroasă și fac memorialul iubirii duse. E, deci, într-un fel, o poezie de leac, de exorcizare și consolare, ieșită dintr-o poetică salvifică (așa cum e ea). Au însă tărie de sentiment, căci se lecuiesc foarte greu, de parcă ar fi traversat, în bloc, iubiri absolute, imposibil de uitat și vindecate. Trauma de părăsire e izvor infinit de lamentații și de revărsări de lacrimi. Sensibile peste măsură, sînt ușor de rănit iar rănile lor de amor nu se domolesc nici cu vremea (la cele care mai scriu după o primă carte). Doar natura ce le mai consolează și confortează. Le place de natură, în mijlocul ei se lasă seduse de reverie și profesează empatie cu plaiul, îndeosebi cu natalele. Iosif e aici dirijorul lor de cor. Căci ardelencele din această

parte de istorie literară sînt scrupulos sămănătoriste. Nici nu e de mirare, de vreme ce, cum zice Ion Breazu în *Viața literară românească în Ardealul de după Unire* (și zice drept), sămănătorismul „a fost alvia în care Ardealul s-a simțit mai bine, mai la largul lui”. Pînă să ajungă, în zilele noastre, o provincie expresionistă, Ardealul a fost, prin excelență, una sămănătoristă. Erau, firește, pentru asta, și motive extraliterare, dar nu-i de ascuns că estetica sămănătoristă e un fel de estetică naturală și originară a Ardealului. La urma urmei, chiar și Blaga a reciclat aceeași cîntare de plai. Cum n-ar fi murmurat-o primele poete, mai ales că nu li se oferă alte satisfacții (afară de cele de patrie)? Ce să facă o fată părăsită – și definitiv părăsită, căci ardelenii fac lucrurile serios – dacă nu să cutreiere plaiurile consolatoare ale copilăriei (măcar prin anamneză)?! Dorul de casă merge mai bine pe duioșie decît dorul după ingraturul iubit. Iar ardelencele sînt duioase eminent.

Nu trebuie, pentru acest lot, să aibă nimeni mari exigențe de artă; oricum, e vorba cam de primele poete, de clasele primare în deprinderea meșteșugului și zel au depus toate. Firește că-n aceste clase se scrie cu o poetică unitară, redundantă și-n registrul tematic și-n cel expresiv. La urma urmei, o singură autoare – oricare – ar putea semna mai toate volumele și n-ar face nimeni dramă. Nici eu n-am făcut caz de asemenea pretenții (care ar fi fost exagerate și la grad zero). Dar dincolo de poezie putem descoperi niște femei spectaculare – fiecare în felul ei – pe care am încercat să le văd cu înțelegere și empatie. La bază, de o lectură de (cu) tandrețe e vorba. Ce-i drept, mi-a fost și milă de felul în care au fost abandonate și de istoria literară (după ce, bietele, suferiseră alte abandonuri dureroase), ca și cum (unele)

nici n-ar fi existat. Sînt, totuși, niște fete de merit. (Și, așa zice, naivitatea lor poate fi citită azi mai pozitiv).

N-am făcut aici o dezbatere despre feminitatea poeziei sau despre poezia feminină. Poate era cazul, poate nu; am preferat să amîn dezbaterea pînă cînd dosarul femininelor va fi mai consistent. Cum aici toate poetele pot fi înscrise într-o paradigmă pudibondă (prima a poeziei noastre feminine), notele ar fi fost prea restrînse și feminitatea prea timorată și monotonă. Mai bine să așteptăm, pentru o discuție mai aplicată, spectacolul emancipării și al detabuizărilor (singurele de aici care calcă tabu-uri și conveniențe sînt Maria Suci-Bosco și Veronica Micle; dar și ele calcă doar peste o conveniență socială – dar una, ce-i drept, drastică – întrucît oferta de senzualitate e destul de ascetică și necorporală). Semnele acestuia se văd – ori baremi se presimt – deja de aici (există un potențial refutat la cele mai multe dintre ele și, dacă nu s-ar fi cenzurat, multe ar fi putut fi alte poete decît sînt).

Am racolat și două bănățence, prin abuz, deși știu bine ce orgoliu al diferenței profesează bănățenii. Dar am făcut-o cu scuza că, oricum, nu le puteam lăsa singure și cu justificarea că nu e deosebire între ele și ardelencele get-beget.

Dacă nu mi-ar fi fost lene (sau cine știe de ce altceva), arheolog mi-ar fi plăcut să fiu. Cum n-a fost să fie, articolele de aici îmi pot fi socotite ca un exercițiu de consolare: asta e arheologia mea. Poate nu atît de interesantă pe cît cea adevărată, dar și ea descoperitoare de destule femei interesante (chiar dacă nu și poete pe măsură). E, oricum, o arheologie mai inefabilă, mai tandră.

Într-un fel, la o privire mai generoasă, schițele de aici pot fi considerate ca ieșind dintr-o muncă de

cercetare, măcar în măsura în care căutarea bibliografiei era chiar o cercetare în sens literal. Știe însă toată lumea că a face cercetare în provincie e un fel de himeră, căci bibliotecile nu stau prea bine – sau nu cum ar trebui – la fondurile de carte. M-am văzut astfel nevoit să apelez la mai toate bibliotecile din Ardeal pentru a găsi cărțile acestor poete dispărute și uitate (și tot n-a fost de ajuns, căci a trebuit să-l rog adeseori pe Mihai Iovănel să scoțoască prin Biblioteca Academiei și prin Biblioteca Națională). Vreau să le mulțumesc aici tuturor colegilor de la bibliotecile la care am apelat și care s-au dovedit cu toții extrem de amabili (celor de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, de la Biblioteca județeană Bihor, de la Biblioteca „Astra” din Sibiu, de la Biblioteca „George Barițiu” din Brașov, de la Biblioteca județeană „Petre Dulfu” din Baia Mare, de la Biblioteca „I. S. Bădescu” din Zalău, precum și de la Biblioteca județeană Mureș și de la Biblioteca Universității „Petru Maior”). Mulțumiri aparte se cuvin Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” pentru că a pus pe internet colecțiile (mai) tuturor publicațiilor ardelenene vechi și interbelice, o treabă ce merită numai felicitări. Nu pot să nu le mulțumesc și cîtorva prieteni pe care i-am cam bătut la cap, dar care nu s-au arătat niciodată excedați, deși poate au fost (lui Mihai Iovănel, cum am zis deja, dar și lui Gheorghe Perian, Alexandru Ruja, Traian Ștef, Theodor Ardelean, Dina Hrenciuc, Mircea Stâncel, Ioan Hădărig, Silviu Borj, Tavaszi Hajnal, Silviu Sana – și sper să nu fi uitat prea mulți, dar celor uitați cu atît mai multe mulțumiri). Mulțumesc, de asemenea, revistelor care au găzduit, în anii din urmă, cu bunăvoință, șirul de portrete strînse aici (*Vatra, Familia, Discobolul, Hyperion*). Dar mai ales eventualilor cititori care se vor interesa, măcar

din milă, de aceste poete uitate și părăsite de toată lumea (și-n viață și după).

Aș încheia aceste mici – și poate inutile – lămuriri cu vorbele lui Doru din apelul *Cătră drăgălașele noastre românce!* (publicat în *Noi*, nr. 1/1913): „Apelăm aici în deosebi la dragostea româncuțelor noastre cu ochi negri și căprui, ca să ne vină întru ajutor”; măcar în calitate de cititoare, firește.

Al. C.

PREOTEASA FATALĂ (Maria Suciu-Bosco)

Unele lucruri, chiar și din cele literare, încep cu mare spectacol. Cîteva chiar cu tragedii. Cum, bunăoară, începe istoria lirismului feminin la români. E drept că, nefiind televiziunea de față, lucrurile s-au uitat. Ba și eroii implicați. Dar nu rămîne mai puțin adevărat că prima noastră poetă (azi de tot uitată) a provocat (ce-i drept, înainte de a fi poetă) dramoletă absolută. Pentru ea s-a făcut moarte de om.

Nu știu cîte istorii de poezie feminină se pot lăuda cu așa început eminent spectaculos. Dar a noastră începe cu o femeie frumoasă și fatală. Cu o preoteasă fatală: Maria Suciu-Bosco.

Faptul putea fi un semn, o prevestire de specie. În parte a și fost, deși mai apoi chiar omoruri de dragul poetelor nu s-au mai făcut (au existat însă destule sinucideri). Dar specia poetelor frumoase – nu puține – a continuat să prospere și să facă, evident, victime. Toate generațiile și-au avut femeile lor fatale, poetele lor frumoase. Cu timpul, desigur, chiar și frumusețea s-a mai cumișit; a devenit mai domestică, mai suportabilă. Azi ea se încadrează mai degrabă în standarde minimale, agreabile, standarde de „femei drăguțe”.

Femeile frumoase, oricît nu ș-ar crede, au, cînd e vorba de poezie, un handicap față cu femeile urîte: ele

nu pot scrie poezia mizantroapă a acestora. Frumusețea lor stă în calea unei viziuni repulsive. Ori baremi a unei atitudini de dis-grațiere. Ele nu urăsc lumea, nu-i dau cu vitriol – nici măcar cu vitriol englezesc. Firește, pot fi ambetate absolut, pot fi năpădite de lehamite, dar chiar și în aceste clipe de spleen solemn tot le mai vine să tragă un chef. Depresiile lor nu sînt atît de eminente încît să nu mai perceapă foșnetul miracolului în imediat (sau în amintire) și nici atît de persistente încît să nu treacă după o poezie-două. Lumea nu se descalifică în poeziile lor într-atît de iremediabil încît să nu mai poată fi maltratată măcar cu o vorbă bună. Dacă frumusețea nu salvează lumea, măcar n-o lasă să piară într-o apocalipsă definitiv grotescă. Pe de altă parte, ele nu-și organizează poezia ca pe o vendetă asupra farmecului, ca pe o răfuială cu seducția ori ca pe o deriziune a grației. Chiar dacă nu se alintă, chiar dacă nu sînt narcisiste (ceea ce, uneori destul de des, se-ntîmplă, mai mult fără voie însă), nu sînt în stare a fi capabile de diatribe grotești, de denunțuri ale feminității și ale misteriozității ei. Și cu atît mai puțin de compromiteri generale ale lumii. Frumusețea admirată pe stradă (sau, mă rog, după împrejurări mai favorabile) intervine în poezie ca un principiu eufemistic al viziunii. Deși (poate) n-ar trebui, ea acționează ca un frîu al execrației lirice. Cum-necum, ea ține lumea în pozitivitate și nu lasă imaginarul să se îmbete în entropie, să se drogheze de cinism. Răutățile poetelor frumoase sînt cochetării, sînt gratuite ori cel mult provocatoare. Nu sînt rostite cu năduf, din rărunchi ori din frustrări mai grele, contabilizate în resentiment metafizic. Dacă le apucă pandaliile (poetice, desigur), acestea se desfășoară într-un registru de incitație. Sînt, cum s-ar zice, *exciting*. Expresionismul lor, dacă e, vine din temperament și nu trage spre desfigurare, nu

merge în detracarea rezolută. Visceralul îndrăznește doar în limitele senzualului. Metafora menstruală se păzește de repugnanță și păzește sentimentul de discreditare. Vor – nu vor, lumea e pentru ele un răsfăț, chiar și în elegie. Cînd voluptățile s-au domesticit, cînd temperaturile au scăzut, ea devine un regret. Dar nu cade niciodată într-o condiție mizerabilistică și nu decade niciodată sub nivelul unei minime fascinații, fie ea și anamnetică. Femeile frumoase vine că n-au radicalism în negativitate și nici nu pot improviza scrupulos în estetica hidoșeniei. N-au înverșunare în răzbunarea pe destin (și de ce-ar avea-o, la urma urmei?) și nu detestă compact, nedialectic. Chiar dacă mai aclamă și ele suferința, iartă ușor factorii de decepție (care, totuși, mai trec și prin poezia lor). Tenacitatea programatică sau structurală a imprecăției le lipsește grav. N-au ostilitate față de lume, n-au ranchiună și nu sînt vindicative. Nu țin, cu un cuvînt, la resemantizarea resentimentară.

La prima vedere, ele nici n-ar avea prea multe motive să scrie poezie. Viața le oferă destule alte satisfacții (iar dacă e adevărat că principiul de artă se trage dintr-o frustrare, cu atît mai mult n-ar avea temeuri). Pe de altă parte, cine știe cu adevărat drama frumuseții?! Poate că ea e mai curată, mai absolută decît a altor însușiri. O femeie frumoasă nefericită nu se justifică ușor. Dar și cînd se justifică, trebuie că o face exclusiv într-un principiu de dramă.

*

Tudor Vianu îi acordă – cu bună credință, de altfel – Matildei Cugler titlul de „prima femeie care scrie versuri și publică în revistele noastre” (deodată cu cel de „muză

a Iașilor literari de altădată”¹. Nu vreau să depun aici o contestație tîrzie, dar primul titlu, dacă e să fie acordat corect, trebuie cel puțin împărțit între Matilda și Maria Suciu-Bosco. Chiar și în cazul unui asemenea *ex-aequo*, Matilda tot ar ieși favorizată, căci, de fapt, Maria Suciu-Bosco debutează prima, în februarie 1867, în numărul 7 al revistei *Familia*. E drept că nu-i așa precoce precum Matilda (care debutează la 16 ani), dar nici întîrziată nu poate fi socotită; are, totuși, 25 de ani cînd îi apar primele poezii (s-a născut în 1842, la Tăul Negru/Fechetău, Bihor; moare în 1891, într-un ospiciu din Budapesta). Nici titlul de muză nu-i lipsește cu totul preotesei bihorene, deși, firește, nu poate pretinde la prestigiul cuvenit celui al Matildei; Ucurișul Bihorului nu se putea compara nici atunci cu Iașii. Dar aici, la Ucuriș, în jurul Mariei Suciu roiesc în fiecare vară cîțiva tineri condeieri ardeleni (de la Coșbuc și Bogdan Duică pînă la Aurel C. Popovici sau Septimiu Albini). Teodor Neș zice că făceau un fel de cenaclu (cenaclul în care a crescut fiica Mariei Suciu, Lucreția), dar sigur cenaclul era însuflețit de frumusețea și *sex-appeal*-ul Mariei. După același Neș, poeta „a fost o femeie de o frumusețe excepțională”², lucru confirmat și de Eugeniu Potoran, care o remarcă și el ca pe „o frumusețe ce iese din comun” și care, adaugă, „a atras, fără îndoială, asupra sa privirile multora”³. Le-a atras chiar prea tare și prea repede, provocînd dramă irevocabilă. Vărul ei, poetul – pe atunci student – Isaia

¹ Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura Eminescu, București, 1985, p. 181.

² Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Tipografia Diecezană Oradea, 1937, p. 264.

³ Eugeniu Potoran, *Poezii Bihorului*, Editura Societății de lectură „Sf. Ioan Gură de aur”, Oradea, 1934, p. 67.

Bosco, îndrăgostit aprig de ea, se bate cu studentul și publicistul Petre Bujor, și el îndrăgostit de Maria, pe care-l și omoară cu o lovitură bine aplicată cu „bastonul cu mîner de argint”, după cum precizează Teodor Neș. Îndrăgostitul victorios se alege cu închisoare, iar apoi, eliberat – zice Neș – „a purtat la mîna dreaptă un lanț de aur închis cu un lacăt, semnul condamnaților la temniță”; se sinucide, cu un foc de pistol, în 1884, confirmîndu-și dramatic fatala pasiune. Normal că popa Georgiu Bosco a măritat-o repede pe juna instigatoare, ca să stingă, cît de cît, scandalul. Pe cît de nurlie și focoasă era Maria, pe atît de încruntat și iremediabil ursuz era însă preotul Petre Suciu, așa că poeta voiaja des pe la verișoare (probabil verișoare de acoperire). Oricît de măritată, astîmpăr n-avea. Bîrfele ziceau că n-a fost străină nici de destrămarea logodnei dintre fiica sa, Lucreția, și flușturisticul căpitan A. Nu știu dacă biografia confirmă, dar poezia – de o senzualitate intensă și deznădăjduită – credibilizează aventura. În orice caz, după Maria Suciu-Bosco senzualitatea ardeleană se reprimă la poete și nu vom mai regăsi poete așa de pătimase decît odată cu Angela Marinescu și Marta Petreu.

Meritele de întîietate, printre ardelence, i-au fost repede recunoscute. Teodor Neș afirmă pe drept că Maria Suciu „inaugurează seria poetelor de dincoace de Carpați”⁴, iar Eugeniu Potoran o clasifică drept „cea dintîi femeie literată din Ungaria”⁵. Cele mai bune – și mai definitive, căci pot fi regăsite și în *Dicționarul general al literaturii române* – vorbe despre ea le-a spus însă, mult mai devreme, în 1892, ginerele său,

⁴ Teodor Neș, *op. cit.*, p. 263.

⁵ Eugeniu Potoran, *op. cit.*, p. 66.